

מגילת ההפך

א

הכללתה של מגילת אסתר בין כ"ד ספרי התנ"ך מעוררת, במבט ראשון, תמיהות.¹ המגילה כמות שהיא, נראית כספר חילוני, שכל כולו ההפך ממגמתם של כל סיפורי המקרא. המגילה מתעלמת באופן מוחלט מכל דבר שבקדושה. במקומות מסוימים ההתעלמות בולטת עד כדי כך, שאי אפשר שלא לראות בה התעלמות מכוונת.

אין במגילה שם שמים, והדבר בולט באופן מיוחד במקום שלכאורה אזכור זה מתבקש:

רווח והצלה יעמוד ליהודים ממקום אחר... (אסתר ד', יד).

ניכר כאן מאמץ מיוחד שלא להזכיר שם שמים, והצלת היהודים העתידה מיוחסת אך ורק ל"מקום אחר".

דוגמה נוספת:

וצומו עלי ואל תאכלו ואל תשתו שלשת ימים לילה ויום, גם אני ונעלתי אצום כן (ד', טז).

אסתר מזכירה צום, אולם אין כל רמז לתפילה המלווה אותו, לנוסח של בקשה או של תחנונים. המגילה גם אינה מציינת את העובדה שהצום חל, כנראה, בעיצומו של חג המצות.²

1. גם חז"ל מעידים על בעיות שונות שהתעוררו בעניין זה: "שלחה להם אסתר לחכמים: קבעוני לדורות. שלחו לה: קנאה את מעוררת עלינו לבין האומות... שלחה להם אסתר לחכמים: כתבוני לדורות. שלחו לה: הלא כתבתי לך שלישים' (משלי כ"ב, כ), 'שלישים' - ולא רבעים. עד שמצאו לו מקרא כתוב בתורה - 'כתב זאת זכרון בספר' (שמות י"ז, יד), 'כתב זאת' - מה שכתוב כאן ובמשנה תורה, 'זכרון' - מה שכתוב בנביאים, 'בספר' - מה שכתוב במגילה" (בבלי מגילה ז ע"א).

2. בשלושה עשר בחודש ניסן הופצה הגזרה (אסתר ג', יב), ואף אם עברו מספר ימים עד שהתפרסם הדבר, עדיין האירועים מתרחשים בחול המועד.

במגילה אין גם ביטוי לתורת הגמול המקראית הקלאסית: רעיון השכר והעונש, הבא לידי ביטוי לאורך כל סיפורי המקרא, איננו נרמז כלל במגילה, והקורא אינו מבין על שום מה ולמה נגזרה על היהודים גזרה קשה כל כך.³ אין גם כל ביטוי להשגחה גלויה - העלילה מתנהלת, כביכול, באקראי, בפור ובמזל.

גם הדרך שבה התגלגלה ההצלה היא בעייתית מנקודת מבט מקראית-יהודית. איסופה של נערה יהודיה, ככל הנראה בעל כורחה, לתחרות יופי וזנות מעין זו המתוארת במגילה, יש בו משום חילול כבודה של בת ישראל, וצפוי היה שהדברים יתוארו בנימת טראגית. תחת זאת, יש במגילה תיאורים מפורטים ונלהבים של העניין: "ששה חֲדָשִׁים בְּשֶׁמֶן הַמֹּר וְשֶׁשָׁה חֲדָשִׁים בְּבִשְׂמִים וּבְתַמְרוּקֵי הַנְּשִׁים" (ב', יב).

חשוב לציין, כי המגילה אינה מספקת הסבר לכמה מן האירועים המרכזיים שבה, לבד מן העובדה שמדובר ביהודים. המגילה אינה מסבירה מדוע מרדכי "לא יכרע ולא ישתחוה" (ג', ב), פרט לכך ש"הגיד להם אשר הוא יהודי" (פס' ד). אולם אין די בהסבר זה. הרי מצינו במקרא לא פעם תופעה של השתחויה בפני אדם, כפי שמצינו, למשל, את נתן הנביא משתחוה למלך דוד (מל"א א', כג), ואף להלכה נפסק שמותר להשתחוות למלך.⁴ חז"ל והמפרשים עסקו בבעיה זו והעלו כיוונים שונים,⁵ אך לענייננו חשובה העובדה שבמגילה עצמה אין שום הסבר או סיבה הלכתית, למעט הסיבה - "הוא יהודי".

ככלל, עיקרון זה בולט במגילה - אף לגזרת המן אין הסבר מלבד שמדובר ביהודים, וכך הכתוב מנמק את השנאה - "כי הגידו לו את עם מרדכי" (ג', ו). ניתן היה לצפות שהמגילה תזכיר כגורמי השנאה חלק מנימוקי האנטישמיות העתיקה: שהיהודים כופרים בגלל שהם משתחוים למי שאין לו צלם או דמות, שהם לא משתתפים במתן הכבוד לאלים, שהם אינם משתתפים בפולחני העיר לריצוי האלים ולכן האלים זועמים עליהם, שהם מתבדלים בשמירת השבת והשביעית, וכד'. אלא ששום דבר מכל זה לא כתוב במגילה, רק ביטוי כללי: "ודתיהם שנות מכל עם ואת דתי המלך אינם עשים" (ג', ח).

3. חז"ל, כידוע, מנסים אמנם להסביר מה היה חטאם של היהודים (בבלי מגילה יב ע"א - הגמרא מביאה שתי דעות בעניין: מפני שנהנו מסעודתו של אותו רשע (אחשורוש), או מפני שהשתחוו לצלם), אך בפשוטה של המגילה אין רמז לכך.

4. עיין ברמב"ם הלכות מלכים פ"ב ה"ח.

5. כגון שהמן עשה לו צלם על בגדיו (אסתר רבה פרשה ז ו); אמנם גם כיוון זה אינו פשוט, שכן בעבודה מיראה לא ברור אם קיים הדין של "ייהרג ואל יעבור" (עיין בבלי סנהדרין סא ע"ב - סב ע"א, ובהשגת הראב"ד בהלכות עבודה זרה פ"ג ה"ו).

[הערת העורך: עוד בנושא זה עיין במאמרו של י' מדן, 'ומרדכי לא יכרע ולא ישתחוה' - מדוע?', המופיע לראשונה בספר זה.]

אף הניצחון לבסוף, אין לו הסבר רוחני מלבד אותה עובדה - מדובר ביהודים: "אם מזרע היהודים מרדכי אשר החלוף לנפל לפניו לא תוכל לו כי נפול תפניו" (ו', יג). היהודים הם תופעה שאי אפשר להתעלם ממנה, הם משהו מיוחד במינו - אך אין לכך כל הסבר, רוחני או רעיוני.

ב

המגילה מתעלמת באופן בולט גם מארץ ישראל ומירושלים. ארץ ישראל אינה מוזכרת כלל,⁶ ואף ירושלים מוזכרת רק כמקום שהיה פעם: "אשר הגלה מירושלים עם הגלה אשר הגלתה עם יכניה מלך יהודה" (ב', ו). אין התייחסות לירושלים בהווה,⁷ או למקדש אשר קיים בה.⁸

המגילה אף נמנעת מלהזכיר את האירועים ההיסטוריים המתרחשים במקביל למתואר בה. פרט לרמז קל בתחילה ובסוף, אחשוורוש מופיע במגילה כדמות חסרת צבע, חסרת טעם וחסרת ממשות. נראה שהמגילה עושה ככל יכולתה כדי להציג את אחשוורוש כדמות נלעגת ולא מרשימה, השקועה במשתאות ובענייני נשים. מאידך, המקורות

6. אמנם חז"ל, משום שבחה של ארץ ישראל, אמרו שהגדרת עיר כמוקפת החומה נקבעת על פי הערים שהיו בזמן כיבוש הארץ על ידי יהושע בן נון, ולא על פי שושן, ועל ידי הגדרה זו קישרו את החג לארץ ישראל, דרך הדיון בשאלת הערים מוקפות החומה (ראה ירושלמי מגילה פ"א ה"א, ע"א). אולם במגילה עצמה אין זכר לכל הנושא.
7. לעומת זאת, בספרי עזרא ונחמיה, ובפרט בכתבי השטנה (עזרא ד'), אין שום התייחסות לגולה ולבעיותיה, כולל גזרת המן.
8. אמנם לפי רבים מהמדרשים ירושלים ובית המקדש עוד לא נבנו בזמן המגילה, ואחשוורוש המדובר בה קדם לכורש (עיין על כך במאמרו של י' מדין, 'מבוא למאמרו של ח' חפץ על מלכות פרס ומדי', מגדים יד [סיוון תשנ"א], עמ' 53-55). אולם טענה זו קשה מאוד במישור הפשט ההיסטורי. ראשית, מפני שמנבואת ישעיה מ"ה ברור שכורש הוא מחריב בבל, ולפני כורש לא הייתה ממלכת פרס ומדי משתרעת 'מהודו ועד כוש'. הנימוק השני הוא שבעזרא ד', ה-2 אנו מוצאים את סדרם של מלכי פרס: כורש, דרוש, אחשוורוש וארתחששתא. סדר זה מתאים גם למה שאנו יודעים מההיסטוריה הכללית (פרט לזה שההיסטוריה הפרסית יודעת לספר על מלך נוסף - כנבוזי בנו של כורש - שאינו מופיע בעזרא, שכן לא היה לו קשר לעניין בית המקדש וירושלים; על כל העניין עיין ח' תדמור, ערך: 'כרונוולוגיה, אנצ' מקראית כרך ד, ירושלים תשכ"ג, עמ' 304-305). ההשערה הרווחת כיום (עיין, למשל, מ"צ סגל, מבוא למקרא, ירושלים תשל"ז, כרך ב עמ' 723; ג"ח כהן, מבוא למגילת אסתר בפירושו 'דעת מקרא', ירושלים תשל"ד, עמ' 4-6) היא, שאחשוורוש של המגילה הוא בנו של דרוש, הנקרא במקורות היוונים כסרכס, ובמקורות הפרסיים **חשִׁירֶש** (שם זה מזכיר מאוד את נוסח הכתיב של אסתר י', א: "וישם המלך אחשרש [אחשוורוש קרי] מס על הארץ"). ועיין עוד במאמריהם הנ"ל של י' מדין וח' חפץ.

ההיסטוריים⁹ מלמדים אותנו על מאורעות רבי משמעות שהתרחשו לאורך השנים שבהן מתרחשת העלייה במגילה.¹⁰ ידוע, כי בתחילת מלכותו ביסס אחשורוש=חשירש (כסרכסס) את שלטונו ודיכא מרידות נגדו. לאחר מכן הוא התלבט,¹¹ כנראה, האם לצאת למלחמה על יוון, לאחר שדריוש אביו נכשל בניסיונו לכבשה. בשנת שלוש למלכותו הוא פתח בהכנות למלחמה, במסגרתן נכרתה תעלה גדולה למעבר הצי (ליד הר אטוס שבצפון יוון), ונבנה גשר (העשוי ממאות ספינות קשורות) על מיצרי הדרדנלים. בשנת שש למלכותו העביר אחשורוש על גשר זה צבא עצום מאסיה לאירופה. בעזרת צבא זה הצליח, בשלב ראשון, לכבוש את אתונה ולהעלותה באש. השליחים רוכבי הסוסים מיהרו לבשר בשושן על הניצחון, והעיר שושן צהלה ושמחה. אלא שאז התהפך הגלגל, ולאחר תבוסתו בקרב הימי המכריע בסלמיס, הוא נאלץ לחזור לאסיה. הצבא שאותו השאיר ביוון הובס בקרב פלאטיה בשנה שלאחר מכן (היא שנת שבע למלכותו). בשנים הבאות איבד בהדרגה גם את השליטה בצפון יוון ובים האגיאיים. העיר שושן הנבוכה אולי החלה אז לחפש שעירים לעזאזל.

מאורעות המגילה מתרחשים בשנים שלוש, שבע ושנים עשרה למלכותו, אולם אין במגילה התייחסות למאורעות שציינו.¹² כל שאנו יודעים מתוך המגילה על הרקע ההיסטורי של מלכות אחשורוש הוא מן התיאור הקצר בתחילתה: "ויהי בימי אחשורוש הוא אחשורוש המלך מהודו ועד כוש שבע ועשרים ומאה מדינה" (א', א), ומכאן ניתן ללמוד שמדובר במלכה של אימפריה גדולה; וכן מן המסופר בסוף המגילה: "וישם המלך אחשרש [אחשורוש קרי] מס על הארץ ואיי הים. וכל מעשה תקפו וגבורתו ופרשת גִּלְת מרדכי אשר גִּדְלו המלך הלוא הם כתובים על ספר דברי הימים למלכי מדי ופרס" (י', א-ב). בדומה למסכת פורים התלויה משני צדדיה על האוזניים, כך שני פסוקים אלה הם כעין "אוזניים" שביניהן תלויה "מסכת פורים" - תיאור מוקצן, חריף וסאטירי, המסתיר אירועים היסטוריים בעלי משמעות עצומה.

9. לתיאור היסטורי מפורט ראה: מ' עמית, תולדות יוון הקלאסית, ירושלים תשנ"ג, עמ' 255-277.
10. מתוך נקודת ההנחה שאחשורוש של המגילה הוא בנו של דריוש; ראה לעיל הערה 8.
11. בכתבי הרודוטוס (ספר שביעי, 12-18) מובא סיפור, הנראה מתאים לאחשורוש שבמגילה, ביחס להתלבטות זו: המלך מספר לאחד הוויזרים על חלום שחלם, המזרז אותו לצאת למלחמה עם יוון. המלך אומר לוויזר **ללבוש את בגדי המלך ולשכב על מיטת המלך**, כדי לבדוק האם יבוא חלום זה גם אליו. הוויזר עושה כן, והחלום אכן בא גם אליו.
12. מעדויות הארכיאולוגים שחפרו את שושן ואת פרספוליס, שתי ערי הבירה הפרסיות, ניתן להסיק שמחבר המגילה הכיר היטב את המקום אותו תיאר. אין ספק שהתיאור במגילה נכתב על ידי מי שהכיר את הארמונות האלה היכרות אישית: החצר הפנימית והחיצונית, חצר לגינת ביתן

מהי מטרת המגילה בהסתרת כל הדברים שמנינו לעיל? מדוע היא נותנת תיאור חילוני כל כך של המאורעות? מהי המטרה של אותה התעלמות מכוונת מכל דבר שבקדושה?

כל ספרי התנ"ך, ובמיוחד ספרי הנבואה, אינם אלא סיפור תולדות דבר ה' אל האדם בכלל, ואל ישראל עמו ונחלתו בפרט. אין אלו תולדות העולם העתיק, ואף לא תולדות עם ישראל במובן הרגיל. יש שהמקרא פוסח על מאות בשנים ועל תקופות שלמות, בשעה שאין במאורעות שאירעו בהן דבר ה' שחשוב לספר אותו. התורה אינה מספרת לנו דבר על שלושים ושמונה שנים שבהם לא היה דבר ה' לבני ישראל במדבר, ואף אם היה דיבור למשה באותה תקופה, לא היה דיבור זה ראוי שיספרו אותו לדורות הבאים, ועל כן אין על כך פרשיות בתורה.¹³ הפרשיות העוסקות בשנות המדבר מתמקדות בשנת היציאה ממצרים, השנה השנייה (שאף היא אינה שלמה) ושנת הארבעים. אין בתורה גם אזכור נרחב של מאות השנים של שיעבוד מצרים, ופרק א' בספר שמות מכסה מאות שנים, לפני שהספר מתרכז בשנה שלפני יציאת מצרים ובשנה שלאחריה.

ברם, מגילת אסתר היא ההפך של כל התנ"ך כולו. בניגוד ליתר הספרים בתנ"ך - 'ספר הישר'¹⁴ המתאר את מלכות ה' והשגחתו - המגילה מציירת באופן מכוון, תוך כדי תיאור מוגזם ומוקצן מאוד, את מלכות ההפך, ההפוכה מכל דבר שבקדושה ומכל דבר ששם שמים יכול להתקשר אליו.

ממלכת ההפך מתוארת בצורה חומרית, גסה, שפלה ואלילית. המגילה מציירת מציאות חילונית מוקצנת, שבאופן מכוון נעדרים ממנה הערכים והמושגים האופייניים לתנ"ך כולו. גם תיאורם של היהודים בממלכת ההפך הוא מאוד מוקצן. יהודי שושן מתוארים כמתבוללים בתוך השמחה וההנאות של משתה אחשורוש וכל המשתמע ממנו. הם שקועים עמוק בתוך החומרנות של מלכות פרס ומדי, ומשתלבים בה היטב. ייתכן שגם בתיאור זה מציגה המגילה רק פן אחד מוקצן. אין ספק, לדעתי, שמרדכי ואסתר ידעו לשון תפילה מהי. קשה גם להניח שהם קראו זה לזה בשמות אלה, שהם במקורם שמות אליליים חריפים וקשים.¹⁵ אמנם אנו מוצאים במגילה שהיה לאסתר שם יהודי, אך גם הוא מגיע אלינו בהבלעה - "הדסה היא אסתר בת דודו" (ב', ז) - חלק ממה שהיה

המלך וכו'. אדם כזה יודע וודאי את סיפור המלחמה עם יוון, ומשום כך סביר להניח שחוסר הזכרתה במגילה הוא מכוון ולא מקרי.

13. עיין בבלי תענית ל ע"ב, ובמורה-הנבוכים ח"ב פל"ו, ודייק בלשונו.

14. עיין בבלי עבודה זרה כה ע"א.

15. שמות אלו הפכו מזמן לשמות יהודים טובים בזכות המגילה והתקדשותה בתנ"ך (כ"עמון ומואב שטהרו בסיחון" - בבלי גיטין לח ע"א), מבלי להתחקות אחרי משמעותם המקורית. אך אנו דנים בשאלה מדוע ולמה זכו להתקדש.

פעם כשהייתה משפחת קיש (ושאול) בארץ בנימין; אולם המגילה מציגה אותם בשמות המזכירים את מרדוך ואשתו.

בממלכת ההפך אין גם עדות מפורשת להשגחת ה', לפחות על פני השטח. הכל נקבע על ידי פור וגורל. הפור הוא כל כך חשוב שרק על פיו נקבעו שני הדברים המכריעים במגילה - עניין העץ וההתנגשות בין היהודים ואויביהם, וכמובן קביעת החג ושמנו.

יש להדגיש, שהתיאור במגילה אינו מביא למסקנה שהפור טעה. על סמך ידיעתנו את הצורה שבה התנהלו דברים כאלו, יש להניח שלהמן הייתה מועצת חכמים שלמה, ובה קוסמים, מנחשים, מעוננים וכד'. המן לא עשה דבר, מן הסתם, ולא קיבל שום החלטה בלי לשאול בתרפים, בכבד¹⁶ או בשאר מיני הניחוש והקסם. מסתבר, שקוסמיו של המן חישובו גם את המפות האסטרולוגיות המתאימות, על סמך נתונים כמו תאריכי הלידה של המן ומרדכי וכד', והגיעו למסקנה שיש מפגש קריטי בין המפות בדיוק ביום מסויים, ולכן יעצו לו שיום זה מתאים בדיוק לכך שמישהו חשוב ייתלה על עץ גבוה במאורע מכריע. ואכן הפור לא טעה לחלוטין - רק עניין אחד 'ההתהפך': מי בדיוק נתלה במפגש הקריטי הזה.

כך גם בענין קביעת יום הפור:

הפיל פור הוא הגורל לפני המן מיום ומחדש לחדש שנים עשר הוא חדש אדר

(ג', ז).

כלומר, החישוב על פי הגורל ועל פי המפות האסטרולוגיות הראה, שהשלושה עשר הוא יום מתאים למטרה, ואם כן, צריך היה רק למצוא את החדש המתאים. בסיכומו של דבר, נמצא שלושה עשר לחדש אדר הוא היום המתאים לטבח המוני ולהתנגשות יהודים וגויים. גורל זה אכן התממש, אלא ששוב, הם טעו רק בפרשנות בנוגע לזהות המנצחים - "ונהפוך הוא". גם הגזרה וגם היפוכה להצלה באו על ידי טעות בפור, שהתהפך בפרט קריטי אחד.

ד

מטרת הכללתה של מגילת אסתר בתנ"ך היא אפוא להעלות על הפרק את השאלה - מי שולט בעולם ההפך?

אילו היה בידנו התנ"ך ללא מגילת אסתר, היינו מכירים את הקב"ה רק בכל מקום ומצב שניתן לקרוא בשמו. המגילה באה להשלים חיסרון שאי אפשר בלעדיו - ללמד אותנו שהקב"ה נמצא במסתרים גם באותם מקומות שאי אפשר לנקוב בהם בשמו. גם

16. ראה יחזקאל כ"א, כו.

באותן סיטואציות שבהן אי אפשר להזכיר כלל תפילה, הלכה, או כל דבר שבקדושה. המגילה מראה את דרכי ההשגחה בממלכת ההפך, השגחה הפועלת בתוך דרכי ההפך ובמושגי תרבות ההפך, כשעל פני הדברים הכל מתנהל בדרכי האינטריגות, המקרה והפור.

כאן אנו עוסקים בנקודה עמוקה הקשורה לתרבות הפרסית. האמונה הפרסית מחלקת את העולם לשתי רשויות של טוב ושל רע הנאבקים ביניהם.¹⁷ המגילה באה ללמד, בדרך ההפך, שהקב"ה הוא: "יוצר אור ובורא חושך, עושה שלום ובורא רע" (ישעיה מ"ה, ז) - הקב"ה הוא המנהל גם את עולם ההפך מתחת לכל ההסתרה. מצאנו בגמרא (בבלי חולין קלט ע"ב): "אסתר מן התורה מניין? 'ואנכי הסתר אסתיר [פני ביום ההוא]' (דברים ל"א, יח)". אסתר אכן באה ללמדנו את השגחת ה' בזמן של הסתר פנים, בזמן שבו אי אפשר לראותה על פני השטח בגלוי.

הוכחה לטיעוננו זה ניתן להביא מההקבלה שבין ארמון המלך במגילה, שיש בו חצר חיצונית ופנימית, ובין בית המקדש, שיחזקאל מזכיר גם לגביו חצר חיצונית וחצר פנימית.¹⁸

המקרא מתאר את בית ה', ובתוכו קודש קודשים. הנכנס אליו אחת דתו להמית, לבד ממי שצוהו מלך מלכי המלכים, והוא הכהן הגדול ביום הכיפורים, שנכנס לכפר על ישראל.

בעולם ההפך של המגילה מתואר מלך, הרואה את עצמו כשליט העולם.¹⁹ בארמונו יש חצר פנימית שהזר הקרב אליה יומת, אם לא יושיט לו את שרביט הזהב. אסתר נכנסת אליה בסכנת נפשות ומתוך צום כדי להציל את עמה.

אסתר היא היפוכו של הכהן: מלכה, אישה, הלובשת בגדי מלכות שהם בגדי תפארת ופיתוי, מול הכהן הגדול הלובש בגדי לבן פשוטים, בגדי מלאך משרת. יש הקבלה גם בין הכניסות: הכהן הגדול נכנס שתי פעמים עיקריות (השלישית היא רק להוציא את הכף והמחמתה): האחת כדי להקטיר ולפרוס מסך של ענן קטורת מכסה, והשנייה לצורך הזאת

17. דריוש אבי אחשוורוש הפך את דת זרתוסטרא לדת המדינה הרשמית של הממלכה. דת זו גורסת שהעולם הוא זירת מאבק בין הורמיז - האל הטוב, לבין אהורמיז - השטן (ראה: ר' דוראנט, תולדות התרבות - מורשת המזרח א, ירושלים-תל אביב תשכ"ד, עמ' 242-244). עיין בהקשר זה גם בבבלי סנהדרין לט ע"א, בוויכוח על הורמיז ואהורמיז, שהוא חלק ממאבקם של חז"ל כנגד כל מה שנראה כשתי רשויות.

18. ראה יחזקאל מ', יז ואילך.

19. מלכי פרס נהגו לכנות את עצמם בתואר 'מלך המלכים'. הרודוטוס מספר (ספר שביעי, 8) שכאשר עלה אחשוורוש לשלטון, הוא אסף את כל יועציו לדיון על המלחמה ביוון. אחד הנימוקים שבו השתמש בעד המלחמה היה שעל ידי כיבוש יוון שוב לא תביט השמש על שום ארץ חוץ מממלכתו.

הדמים המכפרת. אסתר גם היא נכנסת פעמיים: הכניסה הראשונה לצורך זימון המשתה שמטרתו לערפל ולטשטש, והשנייה - לאחר תליית המן, בשעה שהגזרה טרם בוטלה - כדי להתחנן ולהציל את עמה.²⁰

* * *

מגילת אסתר משלימה, אם כך, את התנ"ך. היא נכתבה במכוון בצורה חילונית ומוקצנת כל כך כדי ללמדנו שהשגחת ה' נמצאת גם במקומות ובמצבים הרחוקים מקדושה, וכי יד ה' היא המנהלת את העולם גם במקומות של הסתר פנים.

20. ניתן למצוא בהקבלות אלה מקור לאמירה הנפוצה אצל האחרונים (עיין למשל בשפת אמת כרך שני צ ע"א) שכיפורים הוא כ-פורים.